

İSTANBUL HÜKÜMETLERİ, İNGİLİZLER VE KUVAYI MİLLİYE ÜÇGENİNDE BİR KENT: ESKİŞEHİR 1919

Zafer KOYLU*

GİRİŞ¹

Eskişehir, adında anlaşılacağı üzere tarihi oldukça eskilere dayanan bölgedir. Kent ile ilgili yapılan çalışmalar ilk yerleşimlerin paleolitik dönemlere kadar uzandığını göstermektedir. Bu nedenle kentin adındaki “Eski” kelimesinin antik çağlardan beri bu bölgelerdeki kalıntılardan kaynaklandığı belirtilmektedir. Selçuklular bölgeye geldiklerinde, burada bulunan prehistorik dönemden beri var olan kalıntılar ve ayrıca Helenistik dönemden başlayarak Roma² ve Bizans³ dönemlerinde “Dorylaion”⁴ olarak anılan kentin izlerinin çokluğundan dolayı “Eskişehir” demişlerdi.⁵ Selçuklular döneminde hep bir uç vilayet olarak görülen Eskişehir, I. Haçlı Seferinde de savaşın merkez üssü oldu. I. Kılıç Arslan’ın bu savaşta karargâhını Dorylaion’daki tepeye kurduğundan ve savaşı buradan yönettiğinden bu dönemde Sultaneyüğü/Sultanönü diye de adlandırıldı⁶.

*Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, zkoylu@ogu.edu.tr

¹ Bu yazarın “20. Yüzyıl Başlarında Eskişehir”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXIV, Temmuz 2008, S 71, s. 382-387’den alınmıştır.

² Bu dönem Eskişehir ve çevresi için bkz. Erkan İznik, **Roma İmparatorluk Döneminde Frigya Epiktetos Merkezlerindeki Sosyopolitik, Sosyoekonomik ve Sosyokültürel Yapı**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir: 2006, (Basılmamış Doktora Tezi).

³ “Eskişehir”, **Yurt Ansiklopedisi**, C 4, Ankara, 1968, s. 2834; Yusuf Oğuzoğlu-Feridun Emecan, “Eskişehir”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1995, s. 398.

⁴ Dorylaion kazıları ile ilgili genel bilgi için bkz. M. Bilge Baştürk vd, “Dünden Bugüne Şarhöyük (Dorylaion) 2015 Sezonu”, **T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 38. Kazı Sonuçları Toplantısı**, C 3, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No 3490-3, Ankara, 2017, s. 263-274.

⁵ Celal İnce, **Eskişehir Çevre İncelemesi**, İstanbul, 1969, s. 58.

⁶ Osman Turan, “Kılıç Arslan I” **İslam Ansiklopedisi**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 684.

Kent daha sonra Osmanlı Devleti'nin ilk sancak merkezi oldu. Ancak Bursa'nın başkent olması üzerine önemini kaybetti. Ülkede belediyeler oluşmaya başlayınca, Eskişehir idari olarak 19. yüzyılın ilk yarısında Hüdavendigar Vilayetinin kazalarından Bilecik Kaymakamlığı'na bağlandı⁷. 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesinden sonrada durum değişmedi. 1867 yılında yeni kurulan Hüdavendigar Vilayeti'nin Kütahya Sancağı'na bağlı bir kaza oldu⁸. Kentin tekrar canlılığını kazanması demiryolunun gelmesiyle gerçekleşti⁹. Haydarpaşa'dan gelen ilk tren 19 Haziran 1892'de Eskişehir istasyonuna ulaştı.¹⁰ 1895'teki kolera salgını nedeniyle kente karantina uygulandı ve buradan gelip giden posta ve tren seferleri durduruldu. Daha sonra kontrollü bir şekilde serbest bırakıldı¹¹.

II. Meşrutiyetin döneminde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda burada yörenin ileri gelenleri tarafından örgütlenerek bir şube açtı. Çok çekişmeli geçen 1912 seçimleri Eskişehir'de de oldukça olaylı geçti¹².

I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin girişiyile birlikte tüm ülkede olduğu gibi Eskişehir'de de ekonomik, zirai ve ticari sıkıntılar ortaya çıktı.

⁷ Orta Mahalle ve Paşa Mahallesi Temettuat Defterleri (TMT), 7838; TMT, 7840'tan aktaran Zafer Koylu, **Eski Bir Şehrin Hikayesi 1923-1938**, Eskişehir Ticaret Odası Yayınları No: 32, Şehir ve Kültür 8, Eskişehir, 2015, s. 19.

⁸ Koylu, **Eski Bir Şehrin Hikayesi...**, s. 19.

⁹ **Cumhuriyetin 15. Yılında Eskişehir**, İstanbul, 1938, s. 32.

¹⁰ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, İrade-i Hususiye, Genel No. 247, Hususi No: 93, 26 Zilkade 1312. İrade-i Hususiye, Genel No 111, Özel No. 10, Şevval 1311 / 1895; **Sabah**, 15 Haziran 1308 / 1892. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, (3. Baskı), Savaş Yayınları, Ankara, 1982; Lothar Rothaman, **Berlin-Bağdat, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, (Haz: Ragıp Zarakolu), Belge Yayınları, İstanbul, 1982; Murat Özyüksel, **Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988; Murat Özyüksel "Anadolu Demiryolu'nun Önemli Bir Kavşak Noktası Eskişehir" **Eskişehir Ticaret Odası Dergisi**, Yıl: 2002 S 84; Ayla Efe, "Eskişehir'de İlk Tren Sesi" **ETO Dergi**, S 19, Mayıs 2002, s. 14-21; Ayla Efe, **Eskişehir Demiryolu**, Ana. Üni. Sos. Bil. Enstitüsü Yay. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 1998; Ayla Efe, "Almanya'ya Verilen İkinci Demiryolu İmtiyazı: Hububat Hattı", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/23/105.pdf>.

¹¹ **B.O.A.**, İrade-i Hususiye No 1122 s. 144; Ayrıca bkz. Ayla Efe, "Eskişehir'de 1893 Kolera Salgını" **Tarihte Eskişehir Sempozyumu 2-4 Kasım 1998**, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1285, Eskişehir 2001, ss. 261-274.

¹² Güneş, İhsan, "1923 Seçimlerinde Oylar Nasıl Kullanıldı?", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Prof. Dr. Muammer Aksoy'a Armağan, C XLVI, No.1-2, Ocak-Haziran 1991, ss. 256-260.

Dünya Savaşı ve Sonrasında İngiliz Politikaları

I. Dünya Harbi süresince Türkler aleyhinde inanılmaz bir kötü propaganda yapıldı. Söylentiler Pazar ayınlarında ölenlerin ruhlarına yapılan dualara bile yansdı. Bu durum Hıristiyanlar üzerinde “intikam” duygusunu artırdı¹³. İtilaf Devletleri’nin Gelibolu’daki çıkartmada çok ülkedeki Hıristiyanlar umutlanmışlar, ancak harekâtları başarısızlıkla sonuçlanınca büyük hayal kırıklığı yaşamışlardı¹⁴. Yapılanlar tam bir sömürge taktiğiydi. İşgallere zeminle birlikte, dünya kamuoyu da hazır hale getirildi. Türkler aleyhinde yapılan bu acımasız propagandanın imparatorlukta Rumlar üzerinde yankı bulması gecikmedi. Bunlar birbirlerini tebrik ediyor, İstanbul’a gelecek donanma arasında birkaç Yunan gemisinin de bulunacağını ve hatta Venizelos’un geleceği ümit ediyorlardı. Beyoğlu’ndaki Rumların ise sevinçleri bitmek bilmedi ve günlerce sürdü¹⁵.

Doğu Soru’nun devamı niteliğindeki bu süreç içerisinde Anadolu’nun birçok bölgesi Mütareke maddelerine dayanılarak¹⁶ İngilizler ve Fransızlar tarafından işgal edildi¹⁷. Bu iki devletin aceleci tavırları İtalya ve Yunanistan’ı da hareketlendirdi.

¹³ Murat Köylü, “Batı Anadolu’nun İşgalinin Türk, Yunan ve İngiliz Siyasi Tarihine Etkisi” **Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi**, C 3, S 6, 2016. s. 151.

¹⁴ Lewis Einstein, **Inside Constantinople, A Diplomatist’s Diary during the Dardanelles Expedition**, Londra; Jon Murray 1917’den aktaran Erik Jan Zürcher, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma-Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)**, Çev. Ergun Aydınoglu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 220.

¹⁵ Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 4.

¹⁶ İşgale gerekçe olan maddeler 7 ve 14. maddedir. Buna göre, “Yedinci Madde: Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi stratejik noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır.”

“On beşinci Madde: Bilcümle hutut-u hadidiyeye (bütün demiryolu hatlarına) itilâf murakabe (kontrol) subayları memur edilecektir. Bunlar meyanında elyevm Hükûmeti Osmaniyeye’nin murakabesi altında bulunan Maveray-ı Kafkas hutut-u hadidiyesi aksamı dâhildir. İşbu Kafkas hututu serbest ve tam olarak İtilâf memurlarının idaresi altında vaz’edecektir. Ahâlinin ihtiyacının tatmini dikkat nazarına alınacaktır. İşbu maddeye Batum’un işgali dâhildir. Osmanlı Hükûmeti Bakû’nün işgaline itirazda bulunmayacaktır.” **Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, TC. Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1999, s. 47.

¹⁷ 3 Kasım 1918’de başlayan İngiliz işgali ile Musul, Çanakkale Boğazı (Fransızlarla birlikte), İskenderun, Antakya, Batum, Kilis, Ankara İstasyonu, Ayıntap, Cerablus, Haydarpaşa İstasyonu, Konya istasyonu, Maraş, Birecik, Samsun, Harapnaz ve Telebiyaz İstasyonları, Urfa, Merzifon, Kars vb yerler olmak üzere Anadolu’nun büyük bir bölümünü kapsamaktaydı. Sabahattin Selek, **Millî Mücadele**, C I, Örgün Yayınları, İstanbul, 1982, s. 106 188-189; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 1. Kitap, Ankara Bilgi Yayınevi, 2008, s. 78-83. Mehmet

İngiltere, emperyalist politikası nedeni ile takibi ve kontrolü zor olan İtalya yerine 1917 tarihinde imzalanmış Saint-Jean-de-Maurienne Antlaşması¹⁸'ni göz ardı ederek kontrolü daha mümkün olan Yunanistan'ı Paris Barış Konferansı'nda, destekledi. Çünkü İngiltere Başbakanı Lloyd George¹⁹, Venizelos'un hayranlarından biriydi. Venizelos'u, "Perikles döneminden beri Yunanistan'da yaşayan en büyük devlet adamı" olarak görmekteydi. O'na göre "Yunanistan'ın büyük bir Akdeniz Devleti olmasını zaten gerekliydi. Eğer, Yunanistan, büyük bir Akdeniz Devleti olursa, İngiltere'nin Akdeniz'den geçen yolları bir bekçi kazanacaktı."²⁰ Bu nedenle Barış Konferansı'nda çıkarları çelişen İtalya'nın Yunanistan'a karşı Bulgaristan'ı desteklemesine rağmen, İngiltere'nin yanında ABD'nin de yer almasıyla Yunanlıların İzmir'e çıkartılma kararı alındı. Böylece İngilizler Anadolu'da kendileri için bir koçbaşı bulmuşlardı. I. Dünya Savaşı içerisinde Osmanlı Devletini paylaşım Anlaşmaları²¹ yapan İtilaf Devletleri, başta İngiltere olmak üzere

Şahingöz, **İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1986, s. 21.

¹⁸ 19 Nisan 1917 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya arasında imzalanan bu antlaşma ile Oniki Ada, Antalya, İzmir, Aydın ve Muğla İtalya'ya verilmiştir. Paris Konferansı'nda Yunanistan'a İzmir'i vermek isteyen İngiltere'ye İtalya itiraz edince, İngiltere ve Fransa, Rusya tarafından onaylanmamış olan bu anlaşmanın yürürlükte olmadığını belirtmişlerdir. Ahmet Hurşit Tolon, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s. 86; Osman Olcay, **Sevr Antlaşmasına Doğru**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:455, Ankara, 1981, s. XIV.

¹⁹ David Lloyd George, 1916-1922 yılları arasında İngiltere başbakanı olarak ülkesini yönetmiş, savaş sonrasında da Avrupa'nın yeniden şekillenmesinde başrolü oynamış bir politikacıdır. Ana dili İngilizce yerine Galce olan ilk Britanya başbakanıdır. Mühimmat (levazım) Bakanı olmasının ardından, 6 Aralık 1916'da, Muhafazakâr ve Liberal partilerin oluşturduğu koalisyon hükümetinin başbakanlığına getirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın son iki yılında, beş kişilik "Savaş Kabinesi" ile İngiliz savaş politikasını yönetmiştir. 1918'de, müttefiklerin Birinci Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkmasında büyük payı olmuştur. Savaş sonrasında da içinde bulunduğu koalisyonu devam ettirmiş, 1919'da önce Paris Barış Konferansı müzakerelerinde, ardından Versay Antlaşması'nın imzalanmasında önemli rol oynamıştır. Müttefiklerin Birinci Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkmasında büyük payı olmuştur. Savaş sonrasında da içinde bulunduğu koalisyonu devam ettirmiş, 1919'da önce Paris Barış Konferansı müzakerelerinde, ardından Versay Antlaşması'nın imzalanmasında önemli rol oynamıştır. Meral Balcı, "İngiltere Başbakanı David Lloyd George'un Birinci Dünya Savaşı Anıları ve Osmanlı İmparatorluğu'na Dair Düşünceleri", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C 6, S 12, Temmuz 2016, s. 96-97.

²⁰ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 159.

²¹ Gizli Anlaşmalar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Harry N. Howard, **Türkiye'nin Taksimi Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923)**, (Çev. Salih Sabit Togay), Yay. Haz. Mustafa Çufalı - Veyysel K. Bilgiç, Ankara, TTK 2018; Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun**

Mondros Mütarekesi ile planlarını uygulamaya koydu. Böylece gerek Gizli Anlaşmalar ve gerekse Barış Konferansı'nda vaat edilen yerleri işgale başladı.

İngiliz Kuvvetleri'nin Eskişehir'e Gelişi²²

Tarihin ilk dönemlerinden beri ticaret yollarının kesişme noktasında olması dolayısıyla stratejik bir öneme sahip olan Eskişehir, bu dönemde de benzer bir nedenden önemini korumaktaydı. Kara ve demir yolları ile Ankara'ya uzanan telgraf hattı üzerinde bulunan kent, savaştan güçler dengesi açısından önem taşımaktaydı. Kara ve demiryolları ile Ankara'ya uzanan Telgraf hattı üzerinde bulunan Eskişehir'in konumu, ciddi bir stratejik değer taşımaktaydı. Çünkü Eskişehir, İstanbul'dan Ankara'ya uzanan demiryolu hattı üzerinde önemli bir duraktı. Diğer yandan Afyonkarahisar üzerinden Konya ve İzmir'e uzanan demiryolu hatları da Kütahya yolu ile Eskişehir'e bağlanmaktaydı. Böylece her üç demiryolu hattını birbirine bağlayan önemli bir kavşak durumundaydı²³. İngilizler 18 Ocak 1919'dan itibaren demiryolu hattı üzerindeki İzmit, Eskişehir ve Afyonkarahisar' a kontrol birlikleri gönderdi²⁴. 22 Ocak 1919'da bir İngiliz birliği Eskişehir'e geldi²⁵ ve stratejik önemi bulunan Eskişehir istasyonunu fiilen işgal etti²⁶. Bu tarihten sonra İngilizler demiryolu hatındaki birliklerini takviye amacıyla belirli aralıklarla asker sevkiyatını sürdürdü ki bunlar arasında Hintli askerler çoğunlukta²⁷.

Paylaşılması, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar, 8, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986; Ahmet Hürşit Tolon, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004; Osman Olcay, **Sevr Antlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 455, Ankara, 1981.

²² Konunun daha detaylı anlatımı, belgelerin görselleri ve transkripsiyonları için bkz. Zafer Koylu, **423 Gün İngiliz İşgalinde Eskişehir**, ETO Yayınları: 24, Şehir ve Kültür: 2, Eskişehir 2012, s. 22-45.

²³ İsmail Yıldırım, **Millî Mücadele'nin Başlangıcında Eskişehir (22 Ocak 1919-20 Mart 1920)**, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Yayını, Eskişehir, 1998, s. 19.

²⁴ **Askeri Tarih ve Stratejik Etüdler Arşivi (ATASE)**, İSH, Kutu No: 250, Gömlek No: 81; **ATASE Arşivi**, Klasör No: 238, Dosya no: 17-11, Fihrist no: 19-1'den aktaran Ali Sarıkoyuncu-Selahattin Önder-Mesut Erşan, **Millî Mücadelede Eskişehir**, Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 072, s. 7.

²⁵ Zeki Saruhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C I, Ankara, 1986, s. 111.

²⁶ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 19-20; Tayyib Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, C I, Ankara, 1985, s. 3; Sabahattin Selek, **Millî Mücadele**, C I, Ankara, 1982, s. 67-70; Ali Sarıkoyuncu-Selahattin Önder-Mesut Erşan, **Millî Mücadelede Eskişehir**, Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 072, s. 7.

²⁷ **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH-2, Sıra No:2796, Kutu No: 47, Gömlek No: 146; Bu Hintli askerler belli bir müddet sonrasında da Afyonkarahisar'a sevk edilmiştir. Bkz. **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH-3A, Sıra No: 4386, Kutu No: 97, Gömlek No: 132.

İşgalde Yaşananlar, İstanbul, Yerel Yönetim ve Halk

Mondros Mütarekesi ve sonrasında gerçekleşen işgaller karşısında Osmanlı Hükümeti halkın tepki göstermesini engellemek için, bu hareketi bir işgal olarak algılanmamasını, salt demiryollarının denetimine yönelik bir eylem olarak değerlendirilmesini istedi. Ancak İngilizler halkın gururunu inciten olayları çıkartmada gecikmediler. Olayların giderek artış göstermesi üzerine şikâyetler İstanbul'a kadar ulaştı. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti Eskişehir Mutasarrıflığına gönderdiği gizli kayıtlı telgrafla bölgede olay çıkmaması ve İtilaf Devletleri'nin kızdırılmaması vb düşüncelerle "İtilaf askerlerinin tecavüzatında zaafiyet ve istisna gösterilmeden olayların çıkması engellenmelidir. Ancak bunu yaparken de bölgedeki İtilaf Devletleri Komutanı ile iyi ilişkiler kurulmalı, onların önerecekleri tedbirler ortaklaşa uygulanmalıdır" gibi korkakça tedbirler çözüm olarak sunulmaktaydı²⁸. Bu adı olaylar giderek siyasi bir içeriğe büründü ve İngiltere ile Osmanlı Hükümeti arasında sorunlara yol açtı²⁹.

İngiliz işgal subayının Eskişehir Sıcaksular çarşısında yaptığı taciz ve aşağılamalar karşısında devreye giren Türk zabıtlar onu karakola getirdi³⁰. Eskişehir İngiliz Askerî Kontrol Memurluğu'nun Eskişehir'de yaşananları kendi üsluplarınca İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Caltrope' a bildirmesiyle âdi bir olay siyasi boyuta taşındı. Amiral Caltrope kendi imzasıyla Hariciye Nezareti'ne yazdığı 11 Mayıs 1919 tarihli yazı ile subaylarına saldıranların çok süratli bir şekilde tutuklanmalarını ve mahkemelerinin gerçekleştirilmesi için Eskişehir İngiliz Memuriyet-i Askerisi'ne teslimini istedi³¹.

Eskişehir'de İngilizlerin yaptıkları bunlarla da sınırlı değildi. Türk subayları kendinden daha alt rütbedeki işgal askerlerine selam vermeye zorlandı. Selam vermeyenler işgal askerlerince tutuklanarak etrafında süngülü askerlerle şehirde dolandırılarak merkeze götürüldü³². Yaşananları Tren İstasyonundan Şehir merkezine gelen yol İngiliz Askerlerince kapatılarak, ara yolun

²⁸ BOA, DH. ŞFR., Dn. 97, Vn. 12.

²⁹ İhsan Güneş-Kemal Yakut, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir (1840-1923)**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1724, Eskişehir, 2007, s. 147.

³⁰ BOA, DH., KMS., Dn. 50-2, Vn.12-10 (1-3), Eskişehir Sıcaksular mevkisinde yaşanan olayla ilgili belgeler ve belge çevirileri için bkz. Z. Koylu, 423 Gün, **a.g.e.**, s. 24-41.

³¹ BOA, DH., KMS., Dn. 52-2, Vn. 12.

³² Genkur. ATASE Arşivi, Kutu No: 353 Gömlek No: 162-2.

halk tarafından yapılması istendi. Aksi takdirde geçişlere izin verilmeyeceği belirtildi. Gerek Mutasarrıf ve gerekse İstanbul Hükümetleri'nin tavrı sorunun büyümesini engellemektir. Bu arada Eskişehir halkı ve askerlerimiz de İngilizler tarafından her türlü baskı ve şiddete maruz bırakıldı. Yaşanan olayları 20. Kolordu Komutanına gönderdiği telgrafta anlatan Merkez Kumandanı olayların ayrıntısını verdikten sonra şöyle demektedir³³: "...Şu hâl gerek asker gerekse ahalinin fevkalade galeyana mucip oluyor. İngilizlerin bu halde devamları memleket için bittabi iyi bir netice vermeyeceğinden keyfiyeti arz ediyorum efendim"

İngilizler, Eskişehir özelinde mütareke sürecinde kendi yaptıkları yetmiyormuş gibi işgal ile şımaran azınlık unsurlarını da kullandı³⁴. Artan olaylar sonucunda 27 Aralık 1919 da bir Binbaşı tarafından Harbiye Nezaretine yazılan telgrafta ise "...İngilizlerin amaçlarının siyasi bir sorun yaratmak olduğunu, bunlara karşı asker, subay ve ahalinin galeyanda olduğunu..." bildirmektedir³⁵.

İşgallere Tepkiler, Güçler Mücadelesi ve Kuvayı Milliye

Kentte yaşananlar halkı gerçekten rahatsız etmekteydi. Ancak gerek İngiliz işgal kuvvetlerinin baskısı gerekse işbirlikçi yöneticiler örgütlenmeye olanak vermemekteydi. Ancak, İzmir'in Yunanlılarca, Antep, Urfa Maraş'ın İngilizlerce işgali birçok Anadolu kentinde olduğu gibi Eskişehir'de de tepkilere neden oldu. Belki de Anadolu'da tek örnek olabilecek iki kadın padişaha işgalleri protesto telgrafi gönderdi³⁶. 17 Mayıs 1919'da Eskişehir'de büyük bir katılımı işgalleri protesto mitingi yapıldı. Odunpazarı meydanında toplanan on bin kişinin katıldığı büyük bir mitingle işgal protesto edildi. Mitingden sonra matem işareti olarak yirmi dört saat dükkanlar kapatıldı, gerekli yerlere

³³ Genkur. ATASE Arşivi, Kutu No: 353 Gömlek No:162-3.

³⁴"Eskişehir'de Ermeni papazının kefaleti altında komitacı ve iş göreceğ yüz Ermeninin bombalarla teçhiz olduğu ve bunlara aynı zamanda İngiliz efradına mahsus elbise [şifre yazılı] mevcut olduğu ve icabında İngilizler hesabına çalışmak üzere her birine 15 ila 25 Lira maaş verilmekte olduğu istihbar edilmekte olduğu arz olunur. 5 Şubat 36 Yirminci Kolordu Kumandan Vekili Mahmut". Bkz. Genkur. ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 329, Gömlek No: 133; **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE Arşiv)**, 114 / 53511'den Ayfer Özçelik, **Ali Fuat Paşa**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993, s. 381.

³⁵ Genkur. ATASE Arşivi, Kutu No: 353 Gömlek No: 162.

³⁶ BOA, Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DUİT), Don. 118, Gömlek Sıra No: 160, 19 Rebiülevvel 1338.

pek çok protesto telgrafi çekildi³⁷ Mitingde kürsüye çıkanlar işgal ile ilgili ayrıntılı konuşmalar yaptı. Ayrıca miting öncesi düzenleme heyeti tarafından hazırlanan bir beyanname halka okundu.

Beyanname ve ardından yapılan konuşmalar bittikten sonra hazırlanan miting kararları Eskişehir Mutasarrıf Vekili Kadı Ahmet Efendi ve İngiliz Kontrol Subayına verildi. Kararları alan Mutasarrıf Vekili hükûmet konağı önünde toplanan kalabalığa yaptığı konuşmada: “Millî taleplerimizin herhalde sulh konferansınca nazar-ı dikkate alınacağını ve hükûmetin millî menfaatlerimiz için icab eden teşebbüsleri yapacağını söyleyerek halkı sükûnete davet etti³⁸. Mutasarrıf Vekili Kadı Ahmet Efendi’nin konuşmasından sonra halk İngiliz Kontrol Subaylığı Makamına giderek hazırladıkları karar metnini İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe’a gönderilmesi için Kontrol Subayına verdiler. Kontrol subayı kararları Amiral Calthorpe’a iletceğini ve ondan aldığı yanıtı da halka tebliğ edeceğini belirttikten sonra halk sessizce dağıldı. Fakat Miting Heyeti, Miting Kararları’nın birer suretini Sadarete, Dahiliye ve Hariciye Nezaretlerine gönderdi.

Piyade Kaymakam Arif Bey’in Seyitgazi ve çevresinde Kuvayı Milliye örgütlenmesi yapması ve hükûmetin emriyle Eskişehir Mutasarrıflığının yakalama kararı çıkarması kentin stratejik önemini bir kez daha ortaya çıkardı. Arif Bey’in örgütlenmesi ile Millî Mücadele’nin ünlü “Karakeçili Alay” oluştu. Ancak Arif Bey ve Kuvayı Milliye üzerinde Hükûmetin (Dahiliye Nezareti/ Ali Kemal) baskıların artması ile bu sefer 20. Kolordu Komutanı Ali Fuad Paşa’yı harekete geçirdi. Paşa, Kolordusunu çeşitli mıntık ve mevki komutanlıklarına ayırarak bunların başına da güvendiği kişileri getirdi. Eskişehir Mutasarrıflığı ikinci mıntıkayı oluşturdu, bunun başına da Ahz-ı Asker Kalem Reisi Kaymakam İbrahim Bey’i atadı. Kaymakam İbrahim Bey’e verdiği ilk talimatta, Mutasarrıfla görüşerek iç güvenliğin sağlanmasını ve jandarmadan yararlanarak millî direniş örgütlerinin kurulmasını istedi. Eskişehir’de ortaya çıkan bu yeni durumlar üzerine, İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından görevlendirilen Yüzbaşı Misterhol(?) ile Dahiliye Nezareti Müfettişlerinden Talat Bey durumu soruşturmak üzere görevlendirildi. 2 Temmuz-11 Ağustos 1919 tarihleri arasında İç Anadolu bölgesinde asayişle ilgili yaptıkları araştırmada, Arif Bey olayının önemsiz olduğu belirtildi. Hazırladıkları raporda halkın

³⁷ İleri, 19 Mayıs 1335/1919, Numro: 491/109 ve Leon Rouillon, **Pour La Turquie**, Paris, 1921, s. 59’dan aktaran Sarıkoyuncu vd., **a.g.e.**, s.8.

³⁸ Şahingöz, **a.g.e.**, s. 185; Sarıkoyuncu vd., **a.g.e.**, s.10; Güneş- Yakut, **a.g.e.**, s. 156.

işiyile gücüyle uğraştığını ve 3-5 kişinin tutuklandığını ifade etmeleri ortaya çıkan ulusal tepkiyi sezemediklerinin göstergesiydi³⁹. Fakat gelişen olaylar ve Dahiliye Nezareti'nin sürekli yayınladığı genelgelere istinaden Eskişehir Mutasarrıfı Sami Bey asayiş-i sağlama gerekçesiyle bazı Kuva-yı Milliyeciler gözaltına alındı. Aralarında Dava Vekili Takiyyüddin, Eskişehir Çiftçi Bankası Müdür Vekil Kazım, Hakkı Behiç ve Necip Bey'in bulunduğu birçok kişi, "Arif Bey çetesine yardım ve yataklık ile İttihat ve Terakki mensubu olmak" ithamıyla Darü'l Muallimin binasında zorla alıkonuldu⁴⁰. Herhangi bir tutuklama tutanağı hazırlanmadan, sadece asayiş-i sağlamak adına bu binada tutulan Kuva-yı Milliyeciler 2 Temmuz 1919'da Dahiliye Nezareti'ne göndererek savcının herhangi bir işlem yapmadığını ve salıverilmelerini istedi⁴¹. Birkaç gün sonra da serbest bırakıldılar. Ancak hükümet bu kişilerin peşini bırakmadı. Elinden gelen her yolu denemesine rağmen millî direnişin önüne geçemedi.

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı Havza ve Amasya Genelgelerini yayınlaması Eskişehir'de yankı bulmakta gecikmedi. Ancak İngiliz Komutan ile birlikte hareket eden Mutasarrıf yerel örgütlenmenin önünde büyük bir engeldi. Hemen her türlü girişim anında haber alınıp İngilizlerce tutuklamalar gerçekleştirilmekteydi. Bunlar içerisinde Kuvayı Milliye örgütlenmesini gerçekleştirmeye çalışan subaylarında olması, 20 Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın yeni tedbirler almasına yol açtı. Kuvayı Milliye ile ilgili yapılan çalışmalar İngilizleri endişelendirmekle birlikte gerçekleri algılayamadı. Ancak Ali Fuat Paşa'nın Konya Ereğli'de bulunan 20. Kolordu'nun Ankara'ya nakledilme süreci ve Eskişehir istasyonunda yaşanan gelişmeler gerilimi artırdı.

Eskişehir gerçekten üç ayrı gücün bir egemenlik mücadelesi haline geldi. Mustafa Kemal Paşa ile sürekli temasta olan Ali Fuat Paşa'nın etkisi her yönüyle bölgede hissediliyordu. Gerçekten bu süreçte Anadolu'da bir siyasi ve askerî nüfuz mücadelesi yaşanmaktaydı. Ulusal Harekete katılımın belirli oranda artması İstanbul'u tedirgin ediyor, gerek hükümet, gerekse onların mülki taksimattaki temsilcileri aracılığıyla bu durum engellenmeye çalışılıyordu. İstanbul Hükümeti nin girişimleri bununla da sınırlı kalmamıştı. 11 Ağustos 1919'da Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa'da Ali Fuat Paşa'yı görüş alış

³⁹ BOA, DH., KMS., Dosya No: 55-1, Vesika No: 28; Güneş- Yakut, a.g.e., s. 159.

⁴⁰ BOA, DH., KMS., Dosya No: 54-2, Vesika No: 14; Güneş- Yakut, a.g.e., s. 159.

⁴¹ BOA, DH., EUM., AYŞ., Dosya No: 14, Vesika No: 55; Güneş- Yakut, a.g.e., s. 159.

verişinde bulunmak üzere İstanbul'a çağırıldı⁴². Fakat Ali Fuat Paşa hastalığını bahane ederek İstanbul'a gitmedi.⁴³

Anadolu'da durum Milli Mücadele yönünde ağırlık kazanırken, İngilizler ve onlarla işbirliği içerisinde olan Damat Ferit Hükümeti'de daha sert önlemler almaya yöneldi. Öncelikle İngilizler Eskişehir Mevkii Kumandanı Atıf Bey'i tutukladı ve Hükümet üzerindeki baskısı sonucunda Ali Fuat Paşa'yı Batı Anadolu bölgesindeki Kuvayı Milliye ile ilgili yoğun çalışmaları, Köprü ve demir yollarını denetim altına alması, Eskişehir'e yığıldığı kuvvetleri geri çekmemesi vb nedenlerden dolayı görevinden azletti. Yerine vekaleten Hulusi Paşa atandı⁴⁴. Mustafa Kemal Paşa'nın "...kumandayı terk buyurmayınız"⁴⁵ telgrafıyla, Ali Fuat Paşa'nın komutayı devretmemesi üzerine yerine kiraz lakaplı Hamdi Paşa atandı. Bu durum tüm askerî makamlara bildirildi.

Kiraz Hamdi Paşa kendi fikrinde Kuvâ-yı Milliyeyi bastıracağını, ayrıca kendisine bir miktar para verilirse, bölgede asayişli sağlayacağını söylemekteydi. Hamdi Paşa bunlardan başka, merkeze gönderdiği telgraflarda Ankara, Afyon, Niğde ve civarındaki kolordu karargâh subaylarının hepsini asilikle suçlamaktaydı⁴⁶. Kiraz Hamdi'nin tavır ve uygulamalarına bakılırsa, Eskişehir'i ulusal Mücadele açısından zor günlerin beklediği açıktı. Ancak tüm bunlar karşısında Ali Fuat Paşa'nın kayıtsız kalması da beklenemezdi.

Eskişehir üzerinde yaşanan durum, tarafların satranç tahtasındaki hamleleri gibiydi. Mustafa Kemal Paşa buradaki gelişmeleri de yakından takip ediyor, gerektiğinde devreye girerek önlemleri alıyordu. Sivas Kongresi'nin 9 Eylül 1919 tarihli kararıyla Ali Fuat Paşa'nın Batı Anadolu Umum Kuvayı

⁴² Cebesoy, **a.g.e.**, s. 173.

⁴³ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 173-174

⁴⁴ Kolordu Hesap İnceleme Komisyonu Başkanı Emekli Mirliva (28 Ağustos 1919). "Anakara'da Mirliva Fuat Paşa, kendisine verilen emirleri ta'allül ettiğinden Kolordu Kumandanlığından azliyle yerine hakikinin viruduna kadar Kolordu Kumandanlığı vezaifinin Ankara'da bulunan Ahmet Hulusi Paşa tarafından vekaleten i'fası hakkında şerefsâdir olan irade-i seniyye-i Hazret-i Padişahi icab edenlere tebliğ kılınmış olmağla beyan olunur. Harbiye Nazırı Süleyman Şefik" Bkz. **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH, Kutu No: 279, Gömlek No: 219; **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH, Kutu No: 219, Gömlek No: 1; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 179-184; Karabekir, **a.g.e.**, s. 149; Akşin, **a.g.e.**, C 1, s. 500.

⁴⁵ **TİTEA**, Kutu No: 302, Belge No: 45; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 185; **Atatürk'ün Bütün Eserleri (1915-1919)**, C 3 (1919), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 310.

⁴⁶ **BOA**. DÜİT, nr: 77-1, F: /2; **Genkur. ATASE Arşivi**, Dosya No.144, Klasör No: 86, Gömlek No: 318' den aktaran Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, TTK, Ankara, 2001, s. 220.

Milliye Komutanlığına atanması ile Eskişehir üzerindeki mücadele daha da sertleşti.

Fuad Paşa için bu ortamda Ankara'da kalması olanaksızdı, hedef Eskişehir'di. Eğer Eskişehir'e hâkim olunabilirse; Anadolu demiryollarının keşiştiği ve yabancı kuvvetlerin toplandığı bir nokta da ele geçiş olacaktı⁴⁷.

Eskişehir bulunduğu stratejik konum nedeniyle, hem Kuva-yı Milliye hem de İstanbul Hükümetiyle İngilizler için ciddi anlamda önem arz etmekteydi. Kuva-yı Milliye için buradaki kontrolün kaybedilmesi, Ankara'yı tehlikeye atacak ve Heyet-i Temsiliye'nin etkinliğinin azalmasına yol açacaktı. Ayrıca Batı Anadolu cepheleriyle bağlantının kopması da Heyet-i Temsiliye'yi dar bir alanda faaliyete zorlarken; İtilaf Devletleri ve İstanbul üHükümetleri'nin uzun vadeli planlarının aşama aşama gerçekleştirilmesine zemin hazırlayacaktı⁴⁸.

Siyasi⁴⁹ ve askeri atmosferin bu kadar tehlikeli bir boyuta gelmesi üzerine Ali Fuat Paşa Temmuz sonu Ağustos başı itibarıyla bazı birlikleri, "asayışı sağlamak ve cephanelikleri korumak vs⁵⁰" amaçlarla Ankara'dan Eskişehir'e göndermeye başladı⁵¹. Temel amaç Eskişehir'in diğer illerle bağlantısını keserek Sivas Kongresi Kararlarına bağlamaktı. Kuva-yı Milliye'nin bu hareketleri İngilizleri de harekete geçirdi ve İzmit'ten Eskişehir'e İtilaf Askerleri sevk edilmeye başlandı⁵². Eskişehir içerisinde ise Kolordusuz Kolordu Komutanı Kiraz Hamdi Harbiye Nezareti ile, Mutasarrıf Hilmi Bey ise Dahiliye Nezareti ile görüşerek Kuvayı Milliye'yi engellemenin hesaplarını yapmaktaydı⁵³. Ali Fuat Paşa, "Bizim Ordu" dediği müfrezesine 9 Eylül 1919'da Eskişehir'e gitmek üzere hareket emrini verdi.

⁴⁷ Sarıkoyuncu vd., **a.g.e.**, s. 15.

⁴⁸ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C 2, MEB. Yay., İstanbul, 1991, s. 129.

⁴⁹ Ankara, Konya, Afyonkarahisar, Eskişehir, Kastamonu'da valiler ya da mutasarrıflar Millî Mücadele aleyhinde inanılmaz bir faaliyet sürdürmekteydi. Cebesoy, **a.g.e.**, s. 223-229.

⁵⁰ **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH, Kutu No: 195, Gömlek No: 30; **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH, Kutu No: 195, Gömlek No: 146; **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH, Kutu No: 195, Gömlek No: 265.

⁵¹ **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH, Kutu No: 40, Gömlek No: 119; **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH Kutu No: 40, Gömlek No: 128; **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH, Kutu No: 40, Gömlek No: 129.

⁵² **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH, Kutu No: 103, Gömlek No: 34.

⁵³ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 236.

Paşa'nın Ankara'dan ayrıldığı tarihlerde Batı Anadolu'da durum oldukça karışık. Eskişehir, Çorum, Afyonkarahisar ve Konya Millî Kongreye karşı bir direnç merkezine dönüşmüş, eski Bursa vilayeti ile İzmit ve Bolu Sancakları da tarafsız kalarak direniş noktalarından gelecek sonucu beklemekteydi⁵⁴.

Ali Fuat Paşa'nın Ankara'dan Sivrihisar'a gelmesi, orada kendisine katılanlarla birlikte kuvvet sayısını artırması hem İngilizleri, hem Kiraz Hamdi Bey'i, hem de Mutasarrıf Hilmi Bey'i telaşlandırdı. Daha sonra, Eskişehir merkezli ve iki taraflı (Hükümet/Mutasarrıflık ve İngilizler birlikte hareket etmektedir) bu mücadele her geçen gün daha çözülmaz bir hale gelmekteydi. İstanbul kentteki yöneticileri tüm korkularına rağmen nüfuzunu kaybetmek istemiyordu. Hatta her türlü önlemi alarak Eskişehir'deki etkinliğini arttırmaya çalışmaktaydı. Heyet-i Temsiliye ve onun bölgedeki temsilcisi Ali Fuat Paşa ise, bir yandan İstanbul Hükümetleri ile onun bölgedeki görevlilerinin eylemlerine, diğer yandan bunların temel dayanağı olan İngiliz güçlerinin kentteki işgalci davranışlarına engel olma gayreti içerisindeydi. Fakat daha da önemlisi ise, İstanbul hükümetlerinin yöneticileri tarafından kandırılmaya çalışılan Eskişehir ve çevresi halkını Kuva-yı Milliye saflarına çekmeye çabalamaktaydı. Bu bölgelerin idari amirlerine gönderilen telgraflarla İstanbul ile haberleşmesini kesmeyen Eskişehir merkezi ile irtibatın kesilmesi istendi⁵⁵. Ali Fuat Paşa'nın bu çabaları da sonuç vermede gecikmedi: Eskişehir Sancağı'nın Mihalıççık⁵⁶ ve Sivrihisar⁵⁷ kazaları Sivas Kongresi'nin "İstanbul'daki Damat Ferit Paşa Hükümeti ile münasebeti kesme kararı"na uyarak 15 Eylül 1919'da Eskişehir, İstanbul Hükümeti ile ilişkilerini kesinceye kadar merkez Liva (Eskişehir) ile bağlarını kestiklerini bildirdi⁵⁸.

⁵⁴ Cebesoy, *a.g.e.*, s. 223-224.

⁵⁵ **TİTEA**, Kutu No: 304, Belge No: 53; **TİTEA**, Kutu No: 304, Belge No: 32.

⁵⁶ "Mihalıççık Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Belediye Reisi Necip Bey'in, kaza ahalisinin Hükümet-i Merkeziyeyi tanımadıklarını, vatan ve milletin kurtuluşu için çalışacakları konusunda aldıkları kararı 20. Kolordu Kumandanlığına bildirmeleri" bkz. **TİTEA**, Kutu No: 304, Belge No: 23.

⁵⁷ **TİTEA**, Kutu No: 304, Belge No: 30.

⁵⁸ **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH, Kutu No: 25, Gömlek No: 17-1; Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 2nci Kısım, s. 94; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C 2, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara, 1984, s. 109; Sarıkoymacı vd., *a.g.e.*, s. 19'da kazaların Eskişehir'den bağlantısını kesme tarihi olarak 17 Eylül 1919 olarak verilmektedir. Oysaki TİTE Arşivi'ndeki Mihalıççık Müdafaa-i Hukuk Reisi ile Sivrihisar Kaymakam Vekili'nin telgrafları Eskişehir merkezi ile bağlantının kesilmesinin 15 Eylül 1919 olduğunu kanıtlamaktadır. Bkz. 236 ve 237 numaralı dipnotlar.

Eskişehir ve çevresindeki üzerindeki nüfuz mücadelesi kentte her geçen gün ağırlığını hissettirmekteydi. Harbiye Nazırı Süleyman Şefik'in başlangıçta Eskişehir'de gizli bir Asayiş Livası'nın kurulması için bölgede İstanbul'un atadığı komutan Kiraz Hamdi Paşa'ya talimat vermesi ve İngilizlerden de her türlü kolaylığın gösterilmesinin istenmesi bu mücadelenin zor geçeceğinin en önemli işaretleriydi. Bu süreç içerisinde başka bir girişim de doğrudan hükümetten geldi. Damat Ferit Paşa, Üçüncü Hükümet döneminin son günlerinde (20 Eylül 1919) Padişaha imzalatıldığı beyannameyi⁵⁹ yayımlayarak, milletin azim ve gayretini uyuşturmak istedi. Beyannamenin parlak cümleleri altındaki gizli anlamlarda Kuva-yı Milliye'nin etkinlikleri eleştirilmekte, halkın bu eylemlere destek vermesi engellenerek, Millet ile onun içerisinden çıkan Kuva-yı Milliye ayrıştırılmaya çalışılmaktaydı⁶⁰. Bu nedenle "Beyanname-i Hümayun" un yayımlanmasından sonra Eskişehir'in içerisi daha yoğun faaliyetlere sahne oldu.

Ali Fuad Paşa'nın ilçelerden sıkıştırması üzerine Mutasarrıf Hilmi Bey, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 22 Eylül 335/1919 tarih ve 195 numaralı telgrafla, şehirde güvenlik ve asayişin sağlanması, halkın işine dönmesi için liva genelinde "İdare-i Örfiye" (Sıkıyönetim) nin ilanına izin istedi⁶¹. Kısa süre sonra yasal olmadığı anlaşılan bu yönetim tarzı yürürlükten kaldırıldı. Ancak baskılar devam etti.

Eskişehir'de durum gerçekten çok kritikleşmişti. 28 Eylül'de vatansever halkın Eskişehir'de mutasarrıfı değiştirerek millî kongreye bağlanmak için giriştikleri teşebbüs başarılı olamadı⁶². Kiraz Hamdi Paşa, 28/29 Eylül'de Mutasarrıfa yazdığı bir yazıda, "... bugün burada hükümetin nüfuzu hiç yok gibidir. Jandarma heyeti emre uymuyor, muhaliflerle işbirliği yapıyor. Polisler de emre itaat etmiyor..." demektedir. Hatta Kiraz Hamdi Paşa'nın evine gece giren birisi "Yaşasın Millet" diye slogan atabiliyordu⁶³.

⁵⁹ Padişah beyannameyi için bkz. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk/Söylev, Vesikalar/Belgeler**, C III, TTK, Ankara, 1989, s. 1400-1403, Belge 98.

⁶⁰ **Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 2nci Kısım**, s. 96; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 251; Atatürk, **y.a.g.b.**, s. 1401.

⁶¹ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, DH. KMS, Dosya No: 53-3, Vesika No: 32.

⁶² **Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 2nci Kısım**, s. 95-96.

⁶³ Güneş-Yakut, **a.g.e.**, s. 174.

Mutasarrıf Hilmi Bey aleyhinde yapılan bu girişimlerin sonuçsuz kalması fedakâr Eskişehirliileri yıldırmadı. 1 Ekim’i 2 Ekim’e bağlayan gece başlayan yeni bir girişim, 2 Ekim günü büyük bir kalabalığın toplanmasıyla sonuçlandı.

Ali Fuat Paşa, 3 Ekim 1919’da Eskişehir Belediye Reisi Bayraktar Hacı Veli Efendi ve Eskişehir Muhasebeciliğine gönderdiği mektupta yapılması gerekenleri bildirdi⁶⁴. Heyet-i Temsiliyece Mutasarrıf Vekilliğine Liva Muhasebecisi Sabri Bey, mevkii kumandanlığına da vekâleten Binbaşı Mehdi Bey’in tayinini istenirken, Eskişehir’in diğer sancaklar gibi Heyet-i Temsiliye ye bağlanmasını ve Heyet-i Temsiliye’nin emirleri uyarınca yeni hükümete itimat etmeleri bildirildi. Ayrıca bu işler gerçekleştirilirken Liva Muhasebecisine danışılması da rica edilmekteydi⁶⁵.

Böylece, 3 Ekim 1919’da Eskişehir’de Kuva-yı Milliye yanlıları duruma hâkim oldu ve Kuva-yı Milliye nin arzusu halkın desteğiyle vilayet muhasebecisi Çolakoğlu Sabri Bey vekâleten mutasarrıflığa getirildi.

Hilmi Bey, bir gün öğle arası evine giderken bir yurtsever tarafından öldürüldü. Kiraz Hamdi Paşa İstanbul’a kaçmak zorunda kaldı. Böylece 1919 yılı sonuna doğru zorlu bir mücadele sonrası ilçeler ve merkezdeki yerel halkın desteğiyle Kuvayı Milliye kente egemen oldu. Böylece kent üzerindeki etkin güçlerden biri yani İstanbul Hükümeti/ mutasarrıf devre dışı bırakıldı. Büyük ortağını kaybeden İngilizler buradaki kuvvetlerini artırmaya başladı. Ancak Ali Fuad Paşa’nın Ağapınar üzerinden kuvvetlerini artırması ve kentteki İngiliz komutandan Eskişehir’i boşaltmasını istemesi üzerine, ilk önce ağır davranan İngiliz Komutan durumun ciddiyetini anlayınca trenlere binilerek İzmit’e doğru çekilmek zorunda kaldı.

Sonuç

Gerek bulunduğu konum gerekse askerî, siyasi açıdan tarafların önem verdiği yer olan Eskişehir, 1919 yılı içinde önemli olayların yaşandığı bir kent olmuştur. İngilizler, İstanbul Hükümetleri ve Kuvayı Milliye/Heyeti Temsiliye kentin bu konumundan dolayı buraya hakim olmak istemişlerdir. İngilizlerin baskı ve eziyetleri, İstanbul Hükümetleri ve yerel yöneticilerin yeni ordular kurma girişimleri, sıkıyönetim ilanı, tutuklamalara rağmen Eskişehir halkı yılmadan mücadele ederek Sivas Kongresi Kararlarına katılmıştır.

⁶⁴ TİTEA, Kutu No: 312, Belge No: 3.

⁶⁵ TİTEA, Kutu No: 312, Belge No: 3; TİTEA, 16-16 / 15’den Güneş-Yakut, a.g.e., s. 178.

Mustafa Kemal Paşa'nın akıllıca stratejileri, Ali Fuad Paşa'nın kararları ve Eskişehir halkının her türlü baskıya ve eziyete rağmen ulusal iradede yana tavrı koyması kentin işgalden kurtulmasını sağladı. Böylece kent üzerindeki güçler savaşını her türlü yokluk ve yoksulluğa rağmen Kuvayı Milliye yani Eskişehirli kazandı.

